

Szigethy Gábor

MIÉNK A MÚLT?

Negyven éve díszletmunkásként dolgoztam a Vígszínházban; reggeltől estig a színházban éltem. Fiatal voltam. Nagy Imre kivégzése közelmúlt volt, Rákosi Mátyás rosszlemkű regnálása félmúlt. 1957-ben a *Szózatot* énekel-
tük az ünnepségek végén, aztán egy idő után megint az *Internacionálét*.

Az öreg díszítők gyakran emlegettek egy legendás előadást. Molnár Ferenc *A hattyú* című darabját 1957. március 16-án mutatta be a Vígszínház, illetve ahogy akkor nevezték: a Magyar Néphadsereg Színháza. Az utcán szovjet tan-
kok járőröztek, éjszaka kijárási tilalom volt Budapesten, és a meghívóra ezt a mondatot nyomatta az igazgató: *Megjelenés estélyi ruhában*. A forradalmi munkás-
paraszt kormány szocreál ízlését idegesítette a polgári hagyomány és Molnár Ferenc. Az előadás idő előtt lekerült a műsorrendről, a kiváló igazgatót élet-
fogytiglan száműzték a színházi életből. Gyakorlatilag betiltották az előadást.

Emlékezünk a múltra? Vagy amire emlékezünk, az a múlt?

Tanár vagyok. Mesélek a történelemről.

Színháztudomány szakos hallgatóim kétkedve hallgatnak, egyikük leple-
zetlenül támadó éllel visszakérdez: *A tanár úr tényleg úgy gondolja, hogy betiltot-
tak színdarabokat és előadásokat?*

Pártközponti értekezletek titkosított jegyzőkönyveinek 1991-ben nyilván-
osságra került adatai alapján érvelek: Háy Gyula 1979: tiltás, 1980: tiltás,
1981: tiltás, 1984: a közeledő 40. évfordulóra hivatkozva tiltás. Kornis Mihály
1981: tiltás, 1982: tiltás. Weöres Sándor: 1981: tiltás.

A Vígszínház 1979-ben, 1980-ban, 1981-ben újra és újra be akarta mu-
tatni – Ruttkai Éva főszereplésével – Nádas Péter *Találkozás* című darabját.
Az MSZMP pártközpont egyértelmű és ismétlődő határozata minden eset-
ben: tiltás. Örkény István *Pisti a vérzivatarban* című drámája már 1969-ben
feltűnt a Vígszínház műsortervében. A bemutatót nem engedélyezték. A
dráma szövege megjelent az *Új Írásban*, a pártközpont megkésve, de intéz-
kedett: a folyóiratot bezúzták. Csak 1978-ban engedték meg Várkonyi Zol-
tánnak, hogy színpadra állítsa a darabot, de az előadásért *utólagos helytelenítés*
járt. Ma már nem tudni, ez akkor pontosan mit jelentett.

Figyelem a hallgatók szemét, nem egyben az tükröződik: hadd meséljen az öreg, nem érdemes vitatkozni vele! Azt hiszik: politizálok. Pedig csak színháztörténetet próbálok tanítani nekik.

(Vonaton utazunk Miskolc felé. Mellettünk két fiatal egyetemista ül. Egyikük, az okos tojás, folyamatosan politizál. *És akkor azt mondják ezek a szemetek, hogy a kommunisták az ötvenes években üldözték a katolikusokat. Hülyeség. Csak a bicsérdistákat üldözték.*

Nem akarok felrobbanni. Átmegyünk egy másikfülkébe.

Érettségi előtt álló fiatal faggat: *A Rajk, akit kivégeztek, az ugye nem volt kommunista?*

A választások után egy informatika szakos egyetemi hallgató arról érdeklődik: *Hány parlamenti hely egy mandátum?*

Népszerű televíziós vetélkedőben egy harminchárom éves fiatalember négy évszám közül nem tudja kiválasztani: mikor volt Nagy Imre újratemetése. *Mi történt 1989-ben?* – próbál segíteni a kővé dermedt műsorvezető. *Valami nagy változás* – mondja elgondolkodva az ifjú ember. És a közönségnek is csupán negyvenöt százaléka, tehát még a fele sem tudja a helyes választ.)

Értelmes, felnőtt embereknek fogalmuk sincs a közelmúlt történelméről.

Két évtizeddel ezelőtt egy időre eltörölték a történelem érettségét. Néhány évvel ezelőtt megint el akarták törölni.

Miért akarják ebben az országban időről időre valakik a múltat végképp eltörölni?

Kinek jó az, ha nem emlékezünk arra, ami velünk s körülöttünk történt?

Igaza van a harminchárom éves tudatlan fiatalembernek: 1989-ben valami nagy változás történt ebben az országban.

De sajnos, úgy látszik, nem elég nagy.

(1989 őszén, Svájcban élő magyaroknak tartottam előadást az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásairól, az új sajtótörvényről, régi sajtócenzúráról, remélt sajtószabadságról, és próbáltam elmagyarázni: miért nincs semmi kézzelfogható, olvasható nyoma, hogy időről időre, rövidebb-hosszabb időre betiltottak írókat.

– Magát miért tiltották be? – hangoskodik valaki a hallgatóság hátsó sorában. A hangszín támadó, a hangsúly felelősségre vonó. Az arc ismerős.

– Én nem voltam betiltva. – mondom halkan.

– Hát éppen most mondta – már-már gorombán fog vallatóra a középkorú férfi.

– Azt mondtam – nagy levegőt veszek –, azt mondtam, hogy 1976 és 1978 között egyetlen sorom sem jelenhetett meg a hazai folyóiratokban, újságokban...

Vallatóm félbeszakít.

– Szóval betiltották?!

Farkasszemmet nézünk. Nagyon lassan tízig számolok magamban. A teremben csenddé dermed a mozdulatlanság.

– Felolvastam a Magyar Rádióban egy, a színházi életünk némely fonákosságairól írott rövid jegyzetemet, nevén nevezve a hatalom- és álláshalmozó nagyhatalmú színigazgatót, aki a rádióadás után sértetten fölhívta telefonon Aczél György miniszterelnök-helyettest, aki azon melegében hívott engem – nem ismert, soha nem találkoztunk! –, és ordított velem a telefonban, hogy micsoda *fasiszta* újságírás ez?!

Ijedten hallgattam. Aczél egy darabig ordított, aztán kénytelen volt levegőt venni. A szívem a torkomban dobogott, de a pillanatnyi szünetben – nem tudom, miért, de ez jutott csak eszembe – annyit mondtam: Jó, de miért kiabál Aczél elvtárs?

A miniszterelnök-helyettes mondott még néhány dorgáló mondatot és letette a kagylót. Három nap múlva, a minisztériumban, a főszerkesztői értekezleten a látszólag véletlenül odatévedt Aczél György rövid eligazítást tartott az egybesereglett főszerkesztőknek. Nagyon hangsúlyosan megemlített néhány, szocialista fejlődésünket gátló negatívumot. Az első helyen szerepelt az én nevem és írásom, mint elrettentő példa.

Abban a pillanatban az összes főszerkesztő tudta, hogy most egy darabig Aczél elvtárs ideges lesz és haragudni fog, ha valahol nyomtatásban az említett névvel találkozik és azt egyetlen főszerkesztő sem akarta, hogy Aczél elvtárs ideges legyen és haragudjon rá. Az elkövetkező három hétben minden főszerkesztő, aki addig rendszeresen közölte írásaimat, valamilyen mondvacsínált ürüggyel visszaadta nála lévő kéziratomat.

Egy darabig próbálkoztam, aztán tudomásul vettem az ítéletet.

Két év múlva kezdtem újra kísérletezni.

– Te is félsz az Aczéltól? – provokáltam gonoszul a *Kortárs* főszerkesztőjét.

Nem félt. Berzsenyi Dánielről írott lírai esszém megjelent a *Kortárs* 1978. júniusi számában. Másnap két szerkesztő is keresett telefonon.

– Mi van veled, olyan rég nem adtál írást.

Népes hallgatóság előtt 1989 novemberében Svájcban éreztem: itt kell rövid hatásszünetet tartani a történet elmesélésében. Mocorgás, valaki fújja az orrát. Középkorú vallatóm árgus szemekkel figyel.

– Nem voltam betiltva. Csak két évig nem mertek velem szóba állni a főszerkesztők. Szóval az Ellenzéki Kerekasztal I/5-ös bizottságában 1989 júliusától kezdve a Parlamentben tárgyaltunk az MSZMP képviselőivel a sajtótörvény módosításáról, a megteremtendő sajtószabadságról...

Folytattam az előadást.

Este vendéglátóimmal vacsoráztunk egy olasz hangulatú vendéglőben.

– Ne vedd a lelkedre! Nem tudjuk, ki ez az ember, nem rég érkezett rokonlátogatásra, mindenhol nyüzsög, mindenkit mindenféléről faggat, olyan kíváncsi fajta. Otthon színész, itt is szerepelni akar.

Egy falat lepényhal ananással, egy korty rajnai rizling.

– Végül is nem baj, ha elmondhattam Svájcban, 1989 novemberében, miért nem voltam betiltott magyar író 1976-ban Magyarországon.

Talán mondtam volna még valamit, de a pincér letett az asztal közepére egy illatozó sajtótálat, és aznap estére elfeledkeztünk a politikáról.)

Amikor 1956. november 2-án, pénteken délelőtt elindultam otthonról és a Móricz Zsigmond körtér sarkán a hírlapárusnál sok-sok újsággal együtt megvásároltam az *Irodalmi Újság* aznap megjelent számát, és lázas izgalommal a falnak támaszkodva olvastam az írók, költők forradalmi viharban fogant, lázas izgalommal papírra vetett írásait, verseit, Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című költeménye akkor és ott számomra csak egy szép vers volt. Ami elmúlt – arról muzsikált. Egy kilőtt szovjet tank árnyékában engem 1956. november 2-án az izgatott, ami van, ami lesz, aminek majd lenni kell. *Piros a vér a pesti utcán, belügyminiszter, kit lövetsz?; A diktátor – Alámerült örökre. Semmi kétség.; Ismét magyar lett a magyar* – Tamási Lajos, Kassák Lajos, Petőfi Sándor verssorait idéztük az újságból egymásnak hangosan. *Az idők gyógyító lázában él a magyar; E drága halottak életüket áldozták azért, ami az embernek legnagyobb kincse: hazájukért és szabadságukért; Magyarországot a fiai, a szenvedése és kétségbeesése szabadították fel* – Tamási Áron, Füst Milán, Szabó Lőrinc gondolataiból merítettünk elszántságot, erőt, hitet.

Aztán november 4-én minden összetört: szabadságharcunkat szovjet tankok tiporták el, magyar kommunisták gyilkolták meg a forradalmat.

November 5-én este a pincében ültünk, a szovjetek erősen ágyúzták a Bartók Béla utat. Gyertyafény mellett olvastam föl nagyanyámnak Illyés Gyula versét, a zsarnokság szörnyűségéről írott végtelenül hosszú mondatot. *Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van, nemcsak a puskacsőben, nemcsak a börtönökben, nemcsak a vallató szobákban, nemcsak az éjszakában...* 1950-ben írta e verset Illyés Gyula. Amikor megjelent, 1956. november 2-án a múltból muzsikált. De november 5-én már jelen időben döngették szívünket a költő

szavai: *vergődő jajsikolyban, a csöndet növelő néma könnyek zuhatagában, kimeredt szembogárban, ott zsarnokság van...*

A verset lemásoltam, továbbadtam. A megsárgult, szakadozott újságot lassan félévszázada őrzöm.

– Nincs azzal a verssel semmi baj, csak rossz helyen jelent meg – mondta Aczél György, pártmunkás és műkedvelő színész, amikor Illyés Gyula időrendbe összegyűjtött verseinek 1973-ban megjelent második kötetéből hiányzott a Rákosi korszakban keletkezett költemény.

Mi tudtuk: nekünk még nagyon sokáig nem szabad elfelejteni ezt az egy mondatot.

Időről-időre kézbe veszem a régi újságot, elolvasom Illyés Gyula versét. *Egy mondat a zsarnokságról.* Néha nagyon szép vers. Néha csendes ima. Néha cselekvésre ösztönző riadó.

Remekmű. Időnként időszerű.

Kállai Henrik

REMETÉK

– Balázs János –

1905. november 27-én született Alsókubinban, a felvidéki szlovák városkában. Apja, aki foglalkozását tekintve primás volt – harmincnyolc éves korában elhunyt, s így édesanyja vele, és még három testvérével visszaköltözött szülővárosába, Salgótarjánba. Illetve a Salgótarján melletti pécskői cigánydombra mentek, ahol a maguk tákolta viskóban tengették életüket. Balázs János iskoláit csak elkezdni tudta. Igazság szerint nem is tetszett neki a pad és a falak kötöttsége, a tanári szigor. A harmadik osztályt már el se kezdte, mert az első világháború is megakadályozta ezt. Lelkében a sátoros cigány ősök szabadságvágya ficánkolt, de ennek ellenére félénk jellemű, minden gyermekes virtuskodástól visszahúzódó gyermek volt. A vele egykorú gyermekek ezért nem fogadták be maguk közé játszópajtásnak, ő azonban talált magának társakat. A gyermekek helyett az idős emberek társaságát kereste, akiket nem vittek be a frontra. Velük járta az erdőt: gombát, vadkörtét

és szedret szedtek. Télen pedig a Somlyó-szénbányatelep palabányájára jártak hulladékszenet gyűjteni, és ezt eladták a környéken.

Ez idő tájt és később is egyedül eljárógatott a város körül levő szeméttel-
pekre is, és a széjjeldobált újságlapokat, széttépett könyveket, füzetek marad-
ványait, leginkább képeslapokat mind összeszedte és örömmel vitte haza.

Minden nyomtatott írást elolvasott, minden képet, ábrát csodálva bá-
mult, amelyeket legszebbnek találta, ösztönétől hajtva elkezdte ceruzával
tisztá lapra lemásolni. „Ezután én már csak rajzoltam, olvastam, annyira,
hogy bizonyos idő múlva magyar nemzetünk minden szellemóriásának,
művésznének, költőjének, írójának arcképe le volt másolva életnagyságban,
kisebb képekről. Szobánknak fala körben fel volt aggatva ezen nagy embe-
rek portréjával... Anyám és a családbelek nem nézték jó szemmel cselekvé-
seimet. Folyton a fejemhez csapkodták a különféle szidalmakat: mi lesz
veled gyerek? Ez így nem mehet soká! A veled egykorú gyerekek mindnyá-
jan mesterséget tanultak, dolgoznak, pénzt keresnek családjuknak, te mit
csinálsz? Az erdőket, a hegyeket járod, itthon irkálsz-firkálsz, mi lesz belő-
led?... Nagyon megsértődtem, keserű haragomban lezúztam a falakról a
rajzokat, összetéptem őket és begyűrtem a tűzbe.” – írja önéletírásában
(*Ecsettel és írónnal*, Corvina, 1977). Ezek után nem rajzolt többet.

Dolgozott, de egy-egy munkahelyen képtelen volt megmaradni hosszabb
ideig, mert mindenkivel zsörtölődő és nyugtalan természetű volt. Leginkább
alkalmi munkákat vállalt, afféle ezermesterként tengette életét. Volt nap-
számos, ürgéző, gombász, hangszert javított, kéményt tisztított, mindenhez
értett. Gondolkodó, vitatkozó fiatalemberré vált. Rengeteget olvasott to-
vábbra is, a betű lett az istene. Harminchét éves korában hároméves orosz
frontszolgálat következett. 1944-ben hadifogságba esett, s bár a háború
hamarosan véget ért, őrá még három év fogság várt, a szaratovi hadifo-
golytáborban. Itt is sokat olvasott, főleg magyar klasszikusokat, valamint
Shakespeare-t, Homéroszt, Balzac-ot. Betegen, a régi önmaga árnyékaként
tért haza, és a korábbinál is jobban került az embereket.

1968 nyarán – negyven évi szünet után – mogorva remeteként ismét el-
kezdett rajzolni, festeni, valamint verselni. De sokáig csak az írás volt az
egyetlen megszólalási formája. Írt prózát és verset is, az pedig, hogy
mennyire fontosnak tartotta, abból is látszik, hogy 1973-ban tizenhárom
képért kapott pénzét fordította arra – korábban soha nem volt képes meg-
válni egyetlen képétől sem –, hogy verseskötetét *Füstölgések* címmel ki-
nyomtathassa ötszáz példányban. Ekkor volt hatvannyolc éves. Mi lehetett
volna belőle, ha már a kezdetekkor általános érdeklődésre számíthat? Ha nem
nevetik ki szűkebb környezetében művészi ambíciói miatt, és „leereszkednek”

hozzá a nagyok? Ha nem csak hatvanegy éves korában fedezik fel az egzotikumot, „egzotikus vadállatok”-at kedvelők, akikről így ír egyik versében:

„Mennyien jönnek hozzám /
különlegességet kedvelő emberek /
akiknek ez a szemtelen kíváncsiság /
juttat kenyeret /
írjanak rólam mindent ami csak jólesik... /
túlélem azt ami bennük /
megkopott.”

De persze, ha előbb fedezik fel, és rokonai sem sérelmezik tevékenységét már gyermekkorában, egészen biztos, hogy valami másféle Balázs János festészettel és költészettel állnánk most szemben.

A maga választotta remeteségben – amely élete utolsó két évtizedére volt jellemző – legfeljebb csak a városi romantika lát lemondást; valójában ez volt az egyetlen létezmód, amelybe robbanékony közlésvágya a festészet felé nyitott utat számára. Műveinek eredetisége, egyéni látásmódja lenyűgöző. Képein egy különleges világ tárul elénk: a mindennapi élet számos mozzanata, fantasztikus látomások és impressziók. Megismerhetjük belőlük a cigányság hatalmas kulturális örökségét, misztikáját, élni vágyását és érzésvilágát. Mindez különleges módon ötvöződik a magyar kulturális hatásokkal. Ezt a kulturális gazdagságot elődök nélkül, valahol a génjeibe hordozta, és szinte véletlenszerűen alakult ki egyszeri, megismételhetetlen és egyedi világlátása, amelyben sajátos módon egymást gazdagítva van jelen az egyetemes, a magyar és a cigány kultúra.

Az, hogy „felfedezték”, akadályozta munkájában; sokan látogatták, kiállításai is sokasodtak, de mindez őt végtelenül fárasztotta. Nem tud mit kezdeni a hírnévvel. A Corvina Kiadónál megjelenik az *Ecsettel és írónnal* című kötet, amely verseiből és képeiből ad válogatást. Filmet készítenek róla, tévériporterek, újságírók faggatják. A „művészt” Salgótarjánba költöztetik, avatott mesterek tanítani kezdik, hogyan is kéne festenie, immár „tudományosan”. A felhajtást, a népszerűséget nem tudja feldolgozni; az új lakással járó környezetváltozás is nagyon megviseli.

Megölik benne nem csak a művészt, hanem az embert is. Lebénul, és képtelen felfogni, hogy nem alkothat tovább. Utolsó éveit mozgásképtelenül, ágyhoz kötve, önmarcangolással, tétlenül éli meg. 1977. március 18-án hunyt el.

*

Balázs János remeteként reneszánsz emberré érlelődik. Mindenhez hozzá kíván szólni, mindenhez hozzá kíván adni valamit. Megszokott közegéből

ki sem mozdulva, villany, rádió, újság és tévé nélkül alkot. Információi a génjeiben hordozott eredeti, ősi gondolatokkal vegyülnek. A képek „zűrza-
varos rejtelmek”, ahogy ő fogalmazta, „ott bujkál bennük az egész világ
létezése”. E sajátos világmagyarázatok, magánmitológiák és vélekedések képi
megfogalmazására „kényszerítette” (*Középkor., A történelem pillanatai, Hirosima,
Egyiptom I–II., Népem története*).

Balázs művészete teljesen érintetlen az akadémikus hagyományoktól; a
képpel hivatásszerűen foglalkozók számára azért is voltak érdekesek, ezek a
lét rejtélyeit megragadó képek, idillikus mesetájak; művészetét a naivak cso-
portjába igyekeztek besorolni, így próbálva helyet találni számára a festészet
határán. Pedig ahogy közismert, „a stílus maga az ember”. Balázs János
„naivsága” hatalmas önképzést, tudást, gondolati gazdagságot és végtelen
képzelőerőt takar. Sajátos élete sok mindenre megtanította. A filozófia, a
történelem, a misztika, a növény- és állatvilág „nyelvére”. Mindez a tudás
írásaiban és képeiben egyaránt magas fokon jelenik meg.

Autodidaktaként, iskolázatlan putrilakóként gyűjtötte, érlelte emlékeit, és
addig formált, alakította gondolatait, képeit, míg mindez utat talált, s testet
öltött festményeiben, verseiben. Úgy, és akkor születtek művei, amikor az
öregség bánatalmai, fájdalmai, a mérhetetlen nyomor a megszokott hétköz-
napokat jelentette számára. Ezek az időskorában mindenféle hulladékra,
fadarabra, üvegtöredékre, nadrágfoszlányra, ingrongyra – amelyeket kisgye-
rekektől kapott – festékmaradékkal, krétával, ceruzával, temperával álmo-
dott képeket. Mely képek nem szenvedéstörténeletről beszélnek, hanem fan-
tasztikus, érzelemgazdag szép életéről, szokásairól. Számára ez nem volt
tehát passió-játék: „Nem él a világon olyan ember, aki életében legalább
annyiszor ne örült volna, mint ahányszor búslakodott vagy sírt. Én egészen
másképpen vagyok az ilyen emberi megnyilvánulásokkal, inkább a saját
életemnek visszás körülményeivel szemben. Én talán ki merem mondani,
még jobban tudtam örülni, cselekményeimben elmerülni boldogan, mint
másvalaki, aki magas lábon és jólétben él, színes illúziókkal és vérmes re-
ményekkel körültekintve, jól megfizetett állásban (...) Azért örültem job-
ban, mint más ember, mert ha mindig is nagyon szegény voltam fizikai és
anyagi kötöttségben, de ezzel szemben a lelkületemben hordozott és foly-
ton éledő és fejlődő szellemi gazdagság, ezeroldalúság olyan külön világot
először láttatott, később ajándékozott nekem, amely magában összesítette
az emberi életnek minden céltalan és célirányos törekvéseit.”

Korai festményei a közvetlen környezetet látványszerűen ábrázolják
(*Pécskői házak, Kártyázók, Rönkvontatás*, stb.). Ezekben a képekben egy-egy
szín jut kiemelkedő szerephez. Ez a valóságutánzó szemlélet viszonylag

gyorsan megváltozott. Újabb alkotói periódusában őslényeivel, lebegő fejalkazataival, őselemekkel és égitestekkel, felfokozott színvilágával cigány meseországot teremtett, mely sok tekintetben a modern festészet szürrealisztikus törekvéseivel is rokonságot mutat. Balázs világa formai tekintetben a legszürreálisabb, amennyiben a valóság és a képzelet keveredik egymással, a kicsi helyet cserél a naggyal, rész áll az egész helyett, ornamentika és történetmondás szőnyegszerűen töltik ki a felszínt, intenzív színezése pedig nem evilági racionalitással, hanem festészetének belső logikája szerint vonja be alakjait. Ami mindezeket túl emeli festészetét, az éppenséggel a témáival szemben tanúsított, ösztönösnek a legkevésbé sem nevezhető kritikus viszonya; belső képei nem magától értetődő módon árasztják el a felszínt, mindazonáltal nem illusztrál, nem színez, hanem néhány lépés távolságból – a hivatásos művészethez hasonlóan – reflektál a történelemre, irodalomra, amelyek a megélt „valóság” helyett tartalommal töltik meg a hétköznapjait.

A satirikus társadalomrajz is jellemző rá (*Kutyaparancsnok*); és a kortárs festészet problémái iránt való fogékonyságát tükrözi a *Sex* című képe, mely a kamaszkor füledt erotikáját érzi át.

*

Balázs legigazabban a festészetben talált önmagára. Elzárt életmódjának tulajdonítható – részben –, hogy képteremtő erejét nem befolyásolta a mások által megfogalmazott vizuális információk áradata, sem a film, sem a televízió.

Hatvanhárom éves korában kezdett alkotni, és 1976-ban bekövetkezett betegségéig kivételes termékenységgel nyolc év alatt több száz képet festett.

Egyedülálló jelensége volt és marad a magyar és nemzetközi festészetnek. Egyedi, utánozhatatlan festői módot, nyelvet dolgozott ki. Költészete és festészete nem véletlenszerű. Meg kellett születnie és jelennie ezeknek a képeknek és ezeknek a verseknek, melyek egyaránt fontosak a magyar és a cigány kultúra számára.

Úgy festett, mint egy gyermeknek maradt felnőtt.